

Kassai József szláv-magyar szóegyeztetései*

I. Mai nyelvészeti törekvéseink háttérének, történelmi előzményeinek alaposabb megértése céljából tekintünk vissza a múltba: ezúttal 140 évvel ezelőtre szeretném irányítani tekintetünket. 1816-ban vagyunk, s ez az év eddig is emlékezetes dátumnak számított a magyar etimológiai kutatások történetében. Ebben az évben jelent meg ugyanis az öregedő GYARMATHI SÁMUEL utolsó műve, a Vocabularium, amelyről az akkor szintén szófejtő szótár tervével foglalkozó KAZINCZY már megjelenése előtt, 1815-ben nagy lelkesedéssel írta Döbrentének: „Az országban nem hallotta senki nagyobb örömmel, hogy Gyarmathy Úrnak Lexicona nyomtatatik, mint én hallám. Bár el ne maradna nyomtatása. Én is dolgoztam affélet, de az én dolgozásom árnya sem lehet a' Gy. Úrénak. A' ki 35 Lexicont forgata végig e' cél miatt, többre mehetett, mint én, a' ki csak az élembe ötlött szókat jegyezgetém-fel, 's én leginkább tót nyelvben tettem az öszvehasonlítást, mellyet igen rosszúl tudok, és csak úgy a' hogy itt [ti. Széphalom környékén] pronuciálja a' félig magyar félig tót parasztság” (Lev. XIII. 191). Amint KAZINCZYNak e nyilatkozatából kitűnik, 1816 körül volt bizonyos szófejtő érdeklődés Magyarországon: GYARMATHIN kívül mások is, így KAZINCZY, kedvüket lelték — GYARMATHI tréfás elnevezése szerint — a „szóagércselésben”, sőt éppen KAZINCZY oly sikerrel, hogy például *róna* szavunknak helyes szlovák etimonját is bejegyezte kéziratos Pandectáinak, azaz „mindenes könyvének” VI. kötetébe (vö. GÁLDI L.: *Studia Slavica*, I, 27—8; KAZINCZY román vonatkozású szófejtéseiről uő.: *ALH.* VII, 17—22). De lehet-e ezen csodálkozni, éppen a szláv—magyar szóegyeztetések szempontjából? Hiszen lényegében véve e téren sem történt egyéb, mint nemzeti életünknek szinte minden más területén: kezdtek kicsírázni azok a magvak, amelyeket még a XVIII. század utolsó negyedének nagy úttörői ültettek a magyarság lelkébe. Szófejtésünk, különösen pedig jövevényszó-fejtésünk alapját a Debreceni Grammatika vetette meg 1795-ben, illetőleg maga GYARMATHI 1799-ben megjelent *Affinitas*-ának függelékeivel. Mindeme kísérleteket betetőzte, összefoglalta SÁNDOR ISTVÁN, aki RÉVAI MIKLÓS gondos kezétől is átsimított évkönyvének, a Sok-félének utolsó, 1808-ban megjelent kötetében kis magyar szófejtő szótárt adott. Amint nemrég kimutattam (vö. *ALH.* VII, 22—39), SÁNDOR ISTVÁN figyelmét a délkelet-európai nyelvek szókincsének egyes rokon vonásai sem kerülték el: ugyancsak a Sokféle XII. kötetében elsőnek ő tett kísérletet, mégpedig sikeres kísérletet a román nyelv szláv és magyar elemeinek össze-

* Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 1956. március 20-án, PAIS Dezső akadémikus születésének 70. évfordulóján.

állítására. A 10-es években volt tehát már bizonyos szófejtő hagyomány Magyarországon, a jó szláv etimonok tucatjával vándoroltak a DebrGr.-ból és GYARMATHITól előbb SÁNDOR ISTVÁNHOZ, majd innen egyrészt LESCHKÁHOZ, másrészt GYARMATHI Voc.-ába. Ebbe a körbe, a századforduló politikai dermedtsége után új életre kapó magyar nyelvtudomány jeles képviselői közé kell beállítanunk nemcsak a szótáríró, hanem a szófejtő KASSAI JÓZSEF alakját is. Dolgozatom tárgya ugyanis az ő 1816-ban kidolgozott szófejtő, illetve magyarító szójegyzéke.

2. Legtöbb nyelvészünk KASSAI etimológiáiról ma is körülbelül úgy vélekedik, ahogyan HALÁSZ IGNÁC vélekedett róluk, a magyar szófejtés történetéről írt vázlatában (NyK. XXXIII, 10—15). E nézet szerint KASSAINAK sokszor sikerült ugyan — „gyökszavak” keresése közben — különböző magyar szavak tövét egymással szerencsésen összekapcsolnia, de ennek ellenére etimológiáinak javarésze teljesen légbőlkapott; jóformán nem is hangok, hanem betűk játékos csereberéjén alapul olyan általános elvek ürügyén, aminő a metathesis, az apheresis stb. Ennek a nézetnek, amelyet 1831 körül VÖRÖSMARTY is vallott, amikor KASSAINAK egyik kései munkájáról (Magyar nyelvnek különöségei) kellett véleményt mondania (vö. Kis-ülési jk. 134/1831.), kétségtelenül komoly alapja van; elmélyítéséhez a magyar szótáriróadalom történetéről írt értekezésemben talán magam is hozzájárultam, idézván például KASSAI magyarozatát *farkas* szavunkról (e szerint — logikai megfontolások miatt, ti. más állatnak is van farka — a *farkas* nem a *fark* szóból, hanem a *torkos* melléknévből származik, vö. KASSAI II, 150; idézi GÁLDI L., A magyar szótáriróadalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957. 436). De rá kell mutatnunk arra is, ami KASSAI szófejtéseiből valóban maradandó. Ismertetendő forrásom KASSAI Szó-könyvének utolsó, mindmáig k i a d a t l a n köteté, amelynek az MTA Kézirattárában levő betűhív másolatát (jelzete M. Nyelvt. Ivr. 29) ZOLNAI GYULA 1905-ben készíttette; egy évvel utóbb ezt a másolatot TOLNAI VILMOS vetette össze a Pécselt levő eredeti kézirrattal. KASSAI szótárának utolsó kötetéről eddig tudomásom szerint csupán SIMAI ÖDÖN emlékezett meg (MNy. I, 223); ő azonban jóformán figyelemre sem méltatta a Szó-könyv 2. függelékét, amelynek címe, KASSAI jellegzetes stílusában: „Az idegen, kortsos, és gántsos szók meg-igazításáról”. Ez a 79 lapos kézirat voltaképpen magyarító szótár. Jellegéről, beosztásáról világos képet ad például a következő szócikk:

Gántsos szók

„*Bába*: Tóltt szó, 's agg nőt tészén, öreg aszszonyt tészén (Sztarababa).

Jobbított szók

Szülöt fogó, Szülösz . . . mint erdősz, tsösz. De még ennek szokás kell”. (46)

A 2. Toldalék szerzésének időpontja világosan kiderül KASSAI következő megjegyzéséből: „A' régi Magyar szavakat méltó tovább-is fenn tartani, de a' kortsosok helyébe jó újjakat találni nem tsak nem véték, hanem inkább érdem. Ébreszsen bennünket a' Pruszsusok példája, a' kik e z e n 1 8 1 6 f o l y ó E s z t e n d ő b e n n [én ritkítottam] Berlinbenn Társaságot tsinálvann a' német Nyelvet az idegen, és kortsos szóktól ki tisztítani kezdettek, p. o. a Registrar helyett ezen újj szót vévén fel: Schriftwart, . . . Rentier helyett: Geldhold, Plöm-stengel helyett Zigaro 's t. eff.” (43; utalással a Magyar Kurír 31. számának Toldalékára). Az 1816-os dátum azért is érdekes,

mert KASSAI, aki BARÓTI SZABÓ személyes tanítványa lévén, nagy magyar szótárán kora ifjúsága óta dolgozott, a 10-es évek közepén súlyos csalódás érte: Trattner 1814-ben, gazdasági nehézségekre hivatkozva, visszaküldte neki a szótárnak kiadásra már elfogadott, sőt cenzúráztatott több mint 500 árkusát. KASSAI azonban nem csüggedt: lankadatlanul dolgozott nyelvтанán (amely 1817-ben valóban megjelent), és remélte szótára kiadását is, „mihelytt a' mostani veszni tértt jó pénzt a' Bécsi tűz megemésztendi, és a' jobb pénz folyamatba jövend” (Nyelv-tanító K. 22; vö. SZILY K.: MNy., VIII, 278).

Hogyan jutott e függelék megszerkesztésének gondolatára éppen KASSAI, aki — mint ismeretes — szótárába „töltös” jellegük miatt még az *ablak*, *asztal* szavakat sem vette fel? Efféle szótár szerkesztésével azért kellett foglalkoznia, mert ahhoz, hogy nyelvünket a pótolhatónak ítélt jövevényszavaktól megtisztogassa, először ezeket a jövevényszavakat fel kellett ismernie. S mivel magát egész életében „Nyelv-tanítónak” tekintette, akinek „szemesnek kelletik . . . lepnie, és ítéletesnek, hogy meg tudja választani a' jót a' rosszstól” (Nyelv-tanító K. 16), az „ítéletes” szókönyv-író egyik kötelességének azt tartotta, hogy minden szóval kapcsolatban szorgosan vizsgálja — s itt KASSAINAK KRESZNERICS-ről írt bírálatát idézem, — „valjon tős gyök-eres magyar szó e a' vagy más nyelvből költsönözött, és tsavarított szó e?” Ha egy szótáríró e kérdést nem dönti el, folytatja KASSAI, szótára „sem származtatónak, sem nyelv tanítónak, sem ítéletesnek, a' vagy gántsolódónak (Criticum Lexiconnak) ingen sem nevezetethetik” (Szó-könyv I, 15). KASSAI így lényegében véve ADELUNG-nak a szókészlettel szemben vallott kritikai elveit fogadta el; ismeretes, hogy szótárának is eredetileg ezt az adellungi ihletésű címet szánta: „Lexicon Etymologicum Hungarico-Latinum et Latino-Hungaricum Grammatico-Criticum”. KASSAINAK tehát — éppen azért, mert szótárában csak a magyarnak vélt gyököket akarta szétbontogatni — szükségyszerűen el kellett jutnia nyelvünk idegen elemeinek számbavételéhez.

3. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy KASSAI e munkáját nemcsak jó latin és német, sőt — hosszú szerencsi működése következtében — némi keleti szlovák nyelvismerettel végezte el, hanem — éppen a 2. Toldalék bevezetésében — olyan elveket is megfogalmazott, amelyek világosan utalnak bizonyos nyelvtörténeti érzékre. Régebbi szófejtőink gyakori tévedése volt, hogy a magyar nyelv jövevényszavait összekeverték azokkal a szavakkal, amelyek a magyarból kerültek át más nyelvekbe. 1786-ban például PÁZMÁNDY SÁMUEL horvát—magyar egyeztetései (Schediasmata c. művében) még az ide-oda kölcsönzések zavaros képét mutatták (vö. Studia Slavica I, 11 kk.). Maga GYARMATHI is 1799-ben magyar—szerb szóegyeztetések közt felsorolta pl. *hegedű*, *hegedűs* szavainknak délszláv átvételét KHEGEDA, KHEGEDUS alakban (Affin. 335). Később, 1808-ban SÁNDOR ISTVÁNNAL aránylag ritkább már ez a tévedés, és további 8 évvel később, 1816-ban KASSAI már nemcsak azt állapítja meg, hogy „feles szót költsönözénk a' Németektől, többet a' Diákoktól, leg-többet pediglen a' Tölttöktől” (40), tehát összeméri egymással számarányban jövevényszavaink különböző csoportjait, hanem kimondja a következő fontos elvet is: „Tsak az olyyan szókról mondhatni-el okosann, hogy a' Magyarok azokat a' Tölttöktől vették, melylyeket minden névnen neveztetett Slavusok, úgy mint Oroszok, vagy Muszkák, Lengyelek, Tsehek, Morvák, Horvátok akképpenn ejtenének; mertt mivel ők hamarabb lakának itt, a' Magyaroknál, természet szerént következik, hogy ezen nemzetségek

a' Magyaroktól azon szózatokat nem költsönözheték. Ilylen p. o. *szuha, sztol, oblok, Brát*, melylyeket minden Slavus így ejt, melylyekből lön az *Asztal, Ablak, Barát, szolga* . . ." (41).

Nem kevésbé helyes KASSAI az az elve, hogy tiltakozik hangutánzó eredetű szavak egyeztetése ellen. 1799-ben GYARMATHINál még hemzsegtek az efféle összevetések. Alig másfél évtized múltával azonban KASSAI már így fogalmazza meg egyik szófejtési elvét: „Ide [ti. a szláv—magyar szóegyeztetések körébe] nem kell érteni a' természeti hangot követő szókat, mi nemü: *Kukuk, . . . morog, Trombita, Dob* 'st. eff. mertt mivel a' természet nem idegen, tehát a természeti hangot követő szókat sem mondhatjuk idegeneknek semmi féle nyelvben" (41). Itt említjük meg, hogy a hangutánzás tudománycs vizsgálata tulajdonképpen HERDER nyomán indult meg: glottogenetikus fontosságáról szótára előszavában KRESZNERICS is nyilatkozott (Magyar Szótár I, XLIII kk.).

Több helyes megállapítást tesz KASSAI a nyelvi kölcsönzések okairól. Világos fogalma van a különféle etnikai érintkezések nyelvi következményeiről; tudja, hogy „egyéb nyelvek más nyelvekből költsönözött szókkal mind rakvák, p. o. A' Diák nyelv meg-vagyon rakva Görög szókkal" (42), majd — valószínűleg függetlenül GYARMATHI Vocabulariumának előszavától, amelyet eddig a „Wörter und Sachen"-elv egyik legrégebbi megnyilatkozásának tartottam, — a nyelvi kölcsönzés egyik okát így fogalmazza meg: „Második oka, miértt vettenek fel a' magyarok sok idegen szót az idegen nemzetektől az [így, vessző nélkül] hogy itt sok olyan holmire akadának, a' mi Döntő Magyar Országban[!], [de] a' régi Ásiai magyar Honban nem találtaték". Ezzel kapcsolatban megsejti a növényföldrajz jelentőségét is, hiszen: „Non omnis fert omnia tellus, milylyen p. o. Szilva, dinynye, Füge, Kukoritzta, Baratzk, Tseresnye, melylyek a' Don vize körül nem teremnek, tehát magyar neveik sem lehetének" (41—2).

4. A szófejtéseket tartalmazó 2. Toldalék ötletét KASSAI saját vallomása szerint SÁNDOR ISTVÁNTól kölcsönözte; SÁNDOR ISTVÁN ugyanis ezt írta 1796-ban, a Sokféle IV. kötetében: „Szükségünk volna a' többi között egygy olyly Munkára, mellyben mind azon Izavak a' Magyar Szótárból A. B. D. Izerént fel-jegyeztetnének mellyeket fzevlátomáfft élzre vehetni, hogy azokat az Idegenektől, úgymint a' Tótoktól 's Németektől költsönöztek hajdan az Eleink. Ezek mellé mindenütt olly Magyar Izavakat kellene helyheztenni, mellyek idővel helyettek bé-véttethetnének. P. o. *Fölö,tököm, Ebéd, 's Vatsora* mellé *Reggeli, Déli, 's E, ti-falatot*, vagy *Evéjt* lehetne tenni. avagy *Reg, Dél, 's E t-Evé, t. Petsenye 's Pállinka* mellé *sült hú, t*, vagy *sültet 's Éget-bort*, vagy *Égettvizet. Pék 's Mé, záros* mellé *Kenyérsütöt[!]* 's *Húsvágót* vagy röviden *sütöt 's vágót*" (Sokf. IV, 117-8; a dőlt szedés tőlem). KASSAINál persze ezt az elvet az ő tüzes hazafisága hevítette át, de SÁNDOR ISTVÁN ezt is sugallhatta. SÁNDOR ugyanis — valószínűleg általában helyesen — kételkedett abban, hogy számos fogalomnak ne lett volna már a s z l á v e l e m e k b e ö z ö n l é s e e l ő t t i s r é g e b b i, t ő s g y ö k e r e s m a g y a r e l n e v e z é s e: „Elnem hitethetem magammal", írta e kérdérről a Sokféle X. kötetében, „hogy (például légyen ez egygyetlen egygy) a' SZIKRÁT, mellyet mindennap láttak a' tűzhelyökön, nem tudták volna [Eleink] magyarul megnevezni, hanem, ide jövéen, a' Tótoktól tanúlták volna először" (51). KASSAI most hivatkozik is e vélekedésre (40), s mintegy feladatának tekinti, hogy a legtöbb „gántos" szó helyett találjon és ajánljon jó magyar elnevezést. Szinonima-keresésében

természetesen szívesen fordul nemcsak a köznyelvhez, hanem a nyelvjárásokhoz is, sőt olykor saját maga alkot új szavakat. Ilyenkor, ha neologizmusa még az ő számára is kissé mehökkentőnek tetszett, helyes valóságérzéssel szóajánlásához hozzátette: „ennek még szokás kell”. Láttuk ezt az eljárását a *bába* szó helyett ajánlott *szülős* esetében, s hasonló megjegyzést találunk számos más szó után is. *Deszka* helyett KASSAI *fűrészszelvény*-t ajánl (hibás szóelemzésen alapuló analógiája: „mint Diákúl-is *asser a serratione*”), de hozzát teszi: „még így nintsen szokásbann” (50). *Ablak* után a magyarító rovatban szerepel *üvegzet*, *házszem*, *naposító*, de utána ismét ez a beismert következik: „Még nintsen sehoh az ablaknak egyéb neve szokásbann” (44).

5. Lássuk most röviden KASSAI forrásait. Szófejítő és egyben magyarító szójegyzékének két forrásáról már megemlékeztünk: egyrészt a „Pruszkusok példájáról”, másrészt pedig SÁNDOR ISTVÁN ösztönző hatásáról. Volt azonban KASSAINAK egy harmadik fontos forrása is: WAGNER Phraseológiájának 1750-i kiadása. Már említettem, hogy KASSAI nemcsak magyar—latin, hanem latin—magyar szókönyvet is tervezett. Az utóbbiról az itt tárgyalt 2. Toldalék bevezetésében ezt jegyezte meg: „A' diák Magyar Szó-könyvemhez nem szükséges ilyen Toldalékot ragasztani; mertt a' diák nyelvnek kortos, és kietlen szavait megigazítva hóven elé adja Vagner Ferentz azon nevezetes könyvébenn[!], mellynek ez a' neve: *Universae Phraseologiae Latinae Corpus . . . post pag. 1272: Index diffusior vocum barbararum, aut minus elegantium*” (43).¹

KASSAI egyéb forrásai közül idézhetjük természetesen SÁNDOR ISTVÁN különböző köteteit (vö. V. k.: *kornil* 64; VII. k.: *petsenye* 84; X. k.: *tsiszár* 108; XII. k.: *hévér* 59, *ontok* 76 stb.), a Debreceni Grammatikát (*lárma* 66; *pélida* 82, *pellengér* 83, *pribék* 89, *sajtár* 96 stb.), MOLNÁR JÁNOS Könyvházának IV. kötetét (*mondattmány* 73), PÁRIZ-PÁPAI (*pupa* 90, *purpián* 91, *tornázt* 107), WAGNER (*karám* 62) és MÁRTON szótárait (*prósza* 90), sőt utal KASSAI SCHELLERNEK híres latin—német szótárára is.² A magyar nyelvújító műveiből szintén gyakran idéz. Forrása volt BENYÁK (akinek *létemény* szavát 'ens' jelentésben hevesen kifogásolta: 67), továbbá a *Mondolat* (vö. *el-férjesedni* 58, *mondolat* 72), JANKOVICS M. 1812-ben megjelent Szónemzése (*lat* 67), valamint BEREGSZÁSZI egyik értekezése, a *Dissertatio Philologica* (*morotva* 73, *parantsol* 79). Alkalmilag szakmunkákhoz is folyamodott. Ismert természettudományi szakmunkákat, köztük FÖLDI JÁNOS Kritikáját (*pálka* 77) és Természeti történiáját (*pelikán* 83), a Debreceni Fűvészkönyvet (*pálka* 77), továbbá számos történeti és jogi művet, pl. SZIRMAINAK *Hungaria in parabolis* című sokat forgatott munkáját (*labanc* 66) és GEORTS ILLÉS Honnyi törvényét (*környülmény* 65). Mindent összevéve, csupán egyet hiányolhatunk KASSAINÁL: a megújuló magyar irodalomnak a l a p o s a b b i s m e r e t é t. Ehhez azonban talán több esztétikai fogékonyság kellett volna, s különben is KASSAI

¹ Megjegyzendő, hogy ez a WAGNER-féle szójegyzék a XVIII. századi kései cicero-niánizmusnak egészen szélsőséges terméke, amely — különös paradoxonként — egy vaticáni penitenciárius, FALUDI FERENC kezén ment át, s mégis keresett körülírásaival a keresztény latinságnak majdnem teljes megtagadásai. Az 'apácafejedelmasszony' neve pl. itt nem *abbatissa*, hanem *Antistita Sacrarum Deo Virginum*.

² *Karbonáti* szavunk előzményeiről ugyanis ezt írja: „*Karbonáta*: Étél' nevei Szakáts könyv p. 48. diákos ebbol: *Caro carbonibus tosta* (Scheller)” (62). Az Akadémiai Nagyszótár adatgyűjtése segítségével sikerült megállapítanunk, hogy az idézett Szakáts könyv egy 1763-ban megjelent Szakáts mesterség volt.

tartózkodó irodalmi állásfoglalása nem példa nélküli ebben a korban: még a sok tekintetben tisztultabb felfogású KRESZNERICS is a tegnap és a tegnappelőtt forrásait alaposabban ismerte, mint kora irodalmát.

Hogyan bánt KASSAI forrásaival? Ha eljárását epigrammai stílusban próbálnók jellemezni, ezt mondhatnók róla: *szabadon és szeszélyesen*. Szabadon, mert egyéni véleményét nem engedte senki előtte szóló pórázára fűzni, de szeszélyesen is, mert forrásait hol idézte, hol nem. *Azsag* szavunknak a szláv *ožeg* szóból való származtatását már GYARMATHI ismerte 1799-ben (az eddigi irodalom legrégebbi egyeztetésként szintén GYARMATHI utalt, de csak az 1816-i Voc.-ra, vö. KNEZSA, SzlJsz. 68) s most KASSAI mégis ezt írja róla: „*Arsag*: Posony Vármegeyében Hamu szító. Ezen németből Aschen: Hamú” (46). De szeszélyes is volt KASSAI forrásidézése, hiszen forrásait gyakran elhallgatta. Miért „horvátos” szó számára pl. *gabona* (55)? Azért, mert SÁNDOR ISTVÁN ezt írta róla: „Ném. hajdan *Gottes Gabe*. Hor. *Gobino*” (Sokf. XII, 36, vö. GYARMATHI, Voc. 20).³

6. Ha KASSAI 2. Toldalékjának etimonjait átadó nyelvek szerint próbáljuk csoportosítani, mindenekelőtt feltűnik, hogy sok szó eredetéről a szerző nem nyilatkozott világosan. Egyszerűen a hangrendi párhuzam hiánya, illetve a KASSAI részéről „nem magyar hangúnak” tartott *e—a*, *e—o* hangzósor miatt került a „gántos” szavak közé *gelyva*, *gyenta* (56), *gyertya* (57), *hemvad*, *hernyó* (58) éppen úgy, mint a *korhely* (64), *leventa* (68), *peleva* (85), *teréfa* (115) és annyi más. „Még csak magyar hangja sintsen” írja KASSAI szinte sajnálkozóan a *peztonka* szóról, amely helyett — *kertész*, *méhész* mintájára — *gyerkészt* ajánl (84). Az eredet szempontjából világosabban minősített etimonok közt találunk német, latin, sőt francia szavakat. A francia—magyar egyeztetések rendszerint a DebrGr.-ból indulnak ki; ilyen *paléta*, melyet KASSAI az egykorú német *Billette* alakkal egyeztet (77, vö. DebrGr. 348).⁴ Legfontosabbak és legszámosabbak azonban KASSAI szláv vonatkozású szóegyeztetései, amelyek azért is érdekesek, mert KASSAI a Bodroghközben született, Kassán tanult és Szerencsen működött évtizedekig, tehát volt alkalma ala-

³ SÁNDOR I. ötletét KASSAI így fűzte tovább: „*Gabna*, vel *Gabona*: Horvátos szó ebből [s itt kezdődik a képzelet játéka!] *Bogna*, *Bogina* az az Isteni. t. i. Isteni áldás, Isten a d o m á n y a [én ritkítottam] az ember élelmezésére” (55). A hangátvetéssel való magyarázat természetesen képtelenség, viszont érdekes megjegyeznünk, hogy SÁNDOR I. magyarázatában mégis volt egy szemernyi igazság a német *Gabe* tövével kapcsolatban: *gobino* ugyanis gót eredetű szó a balkáni szlávban, és minden valószínűség szerint a germán nyelvek 'adni' jelentésű *giban* stb. igéjével rokon (vö. KNEZSA, SzlJsz. 175; VASMER, RussEtymWb. I, 278 stb.).

⁴ KASSAI német és latin etimonjaival ezúttal nem foglalkozom. Német szófejtéseivel foglalkoznék az, aki majd egyszer összefoglalja a német jövevényszavainkra vonatkozó modern vélekedések tudománytörténeti előzményeit is. Érdekes azonban egy-két szót mondanom KASSAI magyar—francia szóegyeztetéseiről, hiszen eddig KASSAI francia nyelvtudásáról semmit sem tudunk. KASSAI francia etimonjai ugyanis részben a DebrGr.-tól függetlenek: idetartozik pl. a *lakat* és a fr. *loquet* egybevetése (66, megvan GYARM., Voc. 43; SÁNDOR csak a szláv nyelvekre utalt, pl. az orosz *lakot* alakra, vö. Sokf. XII, 77). Érdekes következő szóegyeztetése is: „*Maródi* Katona Frantzia szó *morbidus*ból elrontva” (70). Itt KASSAI forrása lehet a DebrGr. (vö. 346, utalással a *malade* szóra), de lehet ismét SÁNDOR is, illetve az a magyarázat, amelyet SÁNDOR a *martalék* szónál közölt: „*Martalék*. Praeda. — Fr. *Marauder*. Praedari. *Martalótz*. Miles praedator. Fr. *Marauður*” (Sokf. XII, 84). *Paraplé* szavunkat KASSAI eredetibb *paraplü* alakjában ismeri, s így magyarázza: „Frantzia szó, de eredet szerént: *Para* görög Eloljáró, 's anynyi, mint magyarul Ellen. Plü pedig 'a diák pluviából való 's így anynyi, mint essó Ellenző” (79).

posan megismerkedni a keleti szlovák nyelvjárással, sőt esetleg tudhatott egy keveset lengyelül és ruténul is.⁶

KASSAI nem egy szláv eredetű szóról is egészen sommásan nyilatkozik. Hogy pl. *gántza*, *gántzi*, *ganitza*, melyet szerzünk 'dödöllé'-vel értelmez, számára miért „Tolttos” (55), csak akkor tudjuk meg, ha KASSAI főforrásában, a Sokféle XII. kötetében megtaláljuk a szó helyes szláv etimonját (173, vö. Nyelv tanító K. 181—2). Persze a kétnyelvű KASSAI ismerhette a szlovák (*d*)*žganec* szó *ganec* változatát, s így számára az egyeztetés eleven nyelvi valóság volt. Itt jegyezzük meg, hogy a KASSAI közölte magyar alakváltozatok is sokszor becsesék. KНИЕZSA összeállítására szerint pl. a *gánci* alakv.-ot eddig csak egy csallóközi, 1879-ből származó adat alapján ismertük (SzJsz. 181). Hasonlóan értékes magyar nyelvjárási alakváltozatokra még lesz alkalmunk rámutatni.

Vizsgáljuk most meg tudománytörténeti szempontból KASSAI szláv vonatkozású szóegyeztetései két csoportját: A) először azokat a szavakat, amelyeket már korábban is szlávól származtattak; B) másodsor azon etimonokat, amelyeket — mai tudásunk szerint — elsőnek KASSAI javasolt.

Az A) csoportban 3 típust találunk: a) KASSAI elfogadja a szláv etimont, s közli a korábban javasolt egyeztetést; b) elfogadja a korábbi szláv származtatást, de másként fogalmazza meg, és más szóegyeztetést javasol; c) nem fogadja el a szláv származtatást, hanem a szót más átadó nyelvből, illetve esetleg a magyarból magyarázza.

7. Az elfogadható szláv etimonokat KASSAI főleg két forrásból merítette: egyrészt a DebrGr.-ból, másrészt pedig a Sokféle XII. kötetéből. GYARMATHI Affinitásának közvetlen hatását nem sikerült kimutatnom, bár a Voc. szláv szóegyeztetései részben már az Aff.-ban, tehát 17 évvel korábban fellelhetők. Módosítás nélkül elfogadott etimonok KASSAINÁL pl. *abrák* (44, vö. DebrGr. 347, Aff. 320, Sokf. XII, 6), *abroncs* (44, vö. Aff. 321, Sokf. XII, 6), *asztal* (44, vö. DebrGr. 347, Aff. 326, Sokf. XII, 11), *bába* (44, vö. DebrGr. 347, Aff. 307, Sokf. XII, 12; KНИЕZSA 69 csak MIKLOSICHA utal), *bajnok* (46, vö. Aff. 308, Sokf. XII, 13; KНИЕZSA 72—3 csak MIKLOSICHA egybevetését tartja számon), *borona* (47; vö. DebrGr. 347, Aff. 307, Sokf. XII, 15; KНИЕZSA 104 csak GYARM., Voc.-ra utal), stb. Ugyancsak a korábbi szófejtési hagyományból merített KASSAI akkor is, amikor néhány *g*-kezdetű szláv jövevény-szavunkat nem a megfelelő *h*-kezdetű szlovák alakokkal egyeztette, hanem egy más szláv nyelvből vett *g*-kezdetű alakokkal. *Garmada* szavunkról KASSAI például ezt jegyezte meg: „Tolttúl *gromada*” (56). Ennek az alaknak forrása minden bizonnyal a DebrGr., ahol a *hromada* és a *gromada* alakot egyaránt megtaláljuk (347). 1799-ben GYARMATHI a szerb-horvát *gromada* alakra utalt (Aff. 335, vö. Voc. 21), de KНИЕZSA 184—5 összeállítására szerint a *gromada* hangalak lehetne pl. lengyel vagy orosz is. A szabályos szlovák alak SÁNDOR I.-nál van meg (vö. *hromada*, Sokf. XII, 38). — A *Gereben* cikkben még világosabb a DebrGr. hatása: ennek szláv megfelelői KASSAI szerint „*greben*, *hreben*” (56), s ugyancsak megtaláljuk a *Hreben*, *Greben* alakokat a DebrGr.-ban (347). SÁNDOR I.-nál a szabályos szlovák alak szerepel, ti. *hreben* (Sokf. XII, 38). — Problematikus a *ganaj* alatt közölt szláv *gnaj*, de valószínű, hogy ebben az

⁶ KASSAI adatainak magyarázatánál elsősorban M. KÁLAL szótárára (Slovenský slovník z literatúry aj nářečí. Banská Bystrica 1924) és szóbeli közlésekre, többek közt DÉCSY GYULA, KIRÁLY PÉTER és SZINYEI MERSE JENŐ adataira támaszkodtam.

esetben az akadémiai kéziratár másolatába íráshiba csúszott (a szerb-horvát *gnoj* alakot, a szabályos szlovák *hnoj* megfelelésen kívül, SÁNDOR I. közölte, vö. Sokf. XII, 37).⁷

Mindezen *g-s* alakok azért is érdekesek, mert kimutatható, hogy egyébként KASSAI a m. *g* ~ szlovák *h* megfelelést is számontartotta: *duga* szavunkat a szlovák *duhá*-val egyeztetette (50), és *szolga* szláv — azaz szlovák — megfelelője szerinte *szluha* is (41; vö. *szluga* 103).

8. E hagyománytisztelő szóegyeztetéseknel jóval érdekesebbek azok az etimonok, amelyekhez KASSAI eredeti megjegyzéseket fűzött. Hol a magyar, hol a szláv alakhoz csatolta szerzőnk a maga megfigyeléseit, amelyek közül számosnak valósággal forrásértéke van. *Bojnyik* szavunkhoz (vö. EtSz. I, 450) KASSAI érdekes magyar változatot közöl, ti. az újabb szintézisekből teljesen hiányzó *zbojnyik* alakot: „*Zbojnyik*, Bojnyik, Tolttúl Vojnik... Gyilkos” (117). KASSAI adatát magyar nyelvjárási szempontból a zempléni *zbúnyik* alakokkal vethetjük össze (MTsz.), a lokalizáció tehát tökéletes. Jellemző, hogy a magyartalan *zb-* szókezdet éppen Zemplénben, tehát egy kétnyelvű, nemzetiségi területen maradt meg. A szláv etimon természetesen a szlovák *zbojník* (illetve a keleti szlovákban, ahol nincsenek hosszú magánhangzók, *zbojnik*); ez az egybevetés — melyet KASSAI még nem közölt — csak CzF., illetve JAVAS ISTVÁN közlése óta (Nyr. XXIX, 82) ismeretes (vö. KNEIENZA 98). — Egy-egy szóval kapcsolatban KASSAI a szláv—magyar hangmegfelelésekre utal: amikor *derék* szavunkhoz a SÁNDOR I. idézte *driek* helyett (vö. Sokf. XII, 24) szláv megfelelőként egy *drek* alakot csatol, megjegyzi: „abból parasztosan *Derék*, mint *prémből perém*” (49).⁸ — Egyes szláv etimonokkal kapcsolatban KASSAI etimologizálni próbál, mégpedig gyakran helyesen; idézve *dajka* szavunknak VERANCICS óta ismeretes szláv megfelelőjét (l. még Sokf. XII, 23), megjegyzi: „Tolttos, *doj* toltt gyökérből” (49). — Helyesen vélekedik *vinnye* 'kovácsműhely' szavunk eredetéről is, amelynek etimológiáját KNEIENZA 781—2 csak MIKLOSICHIG vezette vissza (vö. azonban Sokf. XII, 166, ahol utalás van a szerb *Vigany* [= *viganj*] és a szlovák *Vihnya* [= *vychna*] alakra: „*Vinyne*: — írja KASSAI — Tolttos *vihnya* szóból, melyly *Oheny* ignisből ered” (116; hasonló vélekedés — MEILLET és mások nyomán — KNEIENSÁNÁL, i. h.). Megjegyzendő még, hogy ehhez a szócikkhez TOLNAI VILMOS is értékes glosszát fűzött az akadémiai másolat 116. lapjának szélén: „Vö. *Vihnye* Barsban”. Ha ezt a jegyzetet a tájnyelvkutatás igazolná, elhárulna az egyeztetés útjából KNEIENSÁNÁK egy szóföldrajzi jellegű aggodalma, hogy ti. e magyar tájszó „a múltban is, a jelenben is csupán a székelységnél van kimutatva” (i. h.). — Fontosak azok az esetek, amikor KASSAI a keleti szlovákra támaszkodva igazít egyetmást a már ismert etimonokon. *Konyha* szavunkat például — melyet GYARMATHI már az Aff.-ban összevetett az orosz *Kukhnja* (кухня) szóval (316), s amelyet SÁNDOR I. (Sokf. XII, 69) a szlováknak mondott *kuchinya* (azaz *kuchyňa*) szóval egyeztetett, most KASSAI egy *kuhnya* alakból származtatja, amely inkább a megfelelő lengyel és orosz szóra emlékeztet, de KÁLAL és KIRÁLY P. szerint megvan a keleti szlovákban is. — Ugyancsak saját keleti-szlovák nyelvjárási ismereteire támaszkodott

⁷ KAZINCZY Pandektáiban *chnoj* szerepel (vö. *Studia Slavica* I, 27); a szabályos keletiszlovák alak *hnuj* lenne (KÁLAL, KIRÁLY PÉTER, SZINNYEI-MERSE J.). Figyelembe veendő az is, hogy a m. *ganaj*-nak megfelelő szláv *gnoj* alakot már az Aff. is népszerűsíthette, vö. [orosz] „*Gnoi*. Govno. Mist. Fimus. *Ganěj*. *Gonej*” (311; a dőlt szedés tőlem).

⁸ Hasonló megjegyzés: „*Pres* paraszt szájjal *perés* diákos a *pressione* | *Sajtó*” (89).

KASSAI, amikor az *oszlop* szót kellett magyaráznia. E szóról SÁNDOR I. így írt: „O/zlop. Columna. Tót. *Sztlp.* Tseh. *Szlaup.* Rátz. *Sztop.* Or. *O/zlop*” (Sokf. XII, 96, vö. Aff. 321, GYARM., Voc. 54). KASSAINÁL viszont ezt olvassuk: „*Oszlop*: Tolttos *szlup*-ból: Kapú oszlop . . . Ágas. p. o. Kút ágas. Kapú bálvány” (76). Ez a *szlup* (azaz *slup*) KNEIÉZSA 364—5 összeállítására szerint pl. lengyel alak lehetne, de nem szabad elfelejtenünk, hogy KÁLAL szerint a keleti szlovákban is *slup* járatos, tehát ez a nyelvjárási változat volt KASSAI forrása. Itt említendő egyébként KASSAINAK még egy szóegyeztetése: „*Szuláp* Tolttól *Szlop*, ebből *Oszlop*, mint Oskola, Ostoba” (104). Eddig *szuláp*-ra csak I adatumunk volt Szabolcs m.-ből, (MTsz.), és a *culáp* változat is csak újabb feljegyzésből (1912 óta) ismeretes (MNY. VIII, 282). — Végül hadd említsek meg egy olyan esetet is, amikor KASSAI egy szláv elemünk jelentéstani fejlődését próbálta magyar nyelvjárási párhuzammal igazolni. KASSAI ugyanis tud magyar jelentéstani analógiát fűzni *méh* 'uterus' szavunknak a szláv *mech* 'zsák' szóból való származtatásához (vö. KNEIÉZSA 334—5), amennyiben közli a hegyaljai *tele a zsák* 'teherben van' kifejezést, amelyet eddig csak BACSÓ GYULA adavidéki gyűjtéséből ismertünk (57; van rá szóbeli adat Szatmár m.-ből is: BENYOVSZKY PÁL szíves közlése).

9. KASSAI szófejtési kísérleteinek legsebezhetőbb pontjai azok a szavak, amelyekkel kapcsolatban a nyilvánvaló szláv etimont — sokszor saját nyelvi tapasztalatai ellenére! — elveti, mégpedig csupán azért, hogy minél több szláv eredetű szót próbáljon inkább a németből, a latinból vagy a görögből magyarázni. Görögösnek mondta *péntek* szavunkat (83), noha már BERECSÁSZINÁL (Aehnl. 149), az Aff.-ban (322) és SÁNDOR I.-nál (Sokf. XII, 104) készen kapta a VERANCSICS óta ismert jó szláv etimológiát (vö. még KNEIÉZSA 413—4). — Helytelenül vitakozott SÁNDOR I.-nal a *morotva* szó eredetéről is: SÁNDOR I. már 1808-ban lényegében véve helyesen javasolta a *mrtva* [= *mrtvá*] *voda* egyeztetést (Sokf. XII, 89), s most KASSAI mégis a „diákos” *mortua aqua* etimont közölte 'tó, halvány' értelmezéssel (vö. 1808: „*Halvány*. Folyóból váltt álló víz, Hóltt víz.” SÁNDOR: Told. 138; MTsz. Szatmár m.; a készülő új tájszótári gyűjtés szerint van rá adat Ugocsából, Beregből, sőt Pest és Zala m.-ből is).

10. Természetesen ezeknél az átdolgozott, illetve el nem fogadott etimoknál érdekesebbek KASSAINAK azok a szóegyeztetése, amelyeknek — mai tudásunk szerint — akkor még nem voltak előzményei, illetve amelyeket — KASSAI műve kéziratban maradván — számos esetben csak jóval később „fedeztek fel újra”. Persze elfogadhatatlan, illetve valószínűtlen egyeztetéseket ebben a csoportban is bőven találunk,⁹ a legtöbb azonban egy vagy más okból figyelmet érdemel. Hadd említsük meg ezúttal a következő szószármaztatásokat:

csopák: — Ezt az ismeretlen eredetűnek tartott felvidéki tájszót (jelentése: 'kleines Rindvieh mit krummen Hörnern; kis fajta kajlaszarvú marha' KNEIÉZSA 816—7) KNEIÉZSA is első adatként KASSAIból idézi (V, 212 nyomán).

⁹ KASSAINAK e csoportban található tévedései olykor egyeznek LESCHKA és GYARM., Voc. ötleteivel. *Tarhonya* szavunkat (keleti eredetéről vö. KNEIÉZSA 765—766) például LESCHKA 228 a szlovák *trhat* 'tép, szaggat' igével hozta kapcsolatba, s KASSAI ezt írta róla: „Tolttos szó *Tarha* az az szagat, tép igéből” (105). — Ismeretlen eredetű *cirógat* szavunkat KASSAI a „tolttos”, „*Tira, Utira, Roztira*” szóval egyeztetette, „melyly nyájas simongatást, törületést jelent...” (111). Ez az ötlet azért érdekes, mert jól bizonyítja, hogy a KASSAI ismerte keleti szlovák nyelvjárásban a *ti*-szótag palatalizációja *ci*-ig haladt előre, vö. KÁLALNÁL: *utierat*' (vsl. [azaz keleti szlovák] *ucerac*).

A magyarító szójegyzékben, melyet eddig nem ismertek, ezt olvassuk róla: „*Tso-pák* [!] marha. Toltt *Tsópák* szóból . . . Fel-földi marha” (108). A KASSAI idézte szláv alak arra figyelmeztet, hogy maga a szerző ismert egy (szlovák?) *čopak* alakot, amely aligha lehet más, mint *-ak* képzős származék a *Čop* (magyarul *Csap*) helynévből; eredeti jelentése tehát ez lenne: 'Csap környéki marha'. Mindenesetre a szó származásával, pontosabban a szláv *čopak* eredetével KASSAI sem lehetett tisztában, hiszen szótárában a magyar tájszót a *soták* népesoport névvel hozta kapcsolatba (vö. i. h., ezt az ötletet EtSz. I, 1148 „talán figyelembe vehetőnek” minősítette, de KNIEZSA, 817 teljes határozottsággal elvetette).

hajdina. E szavunk a szlovén és kaj-horvát *hajdina* alakkal áll kapcsolatban, ez pedig a német *Heide(korn)* szláv *-ina* képzős származéka. KNIEZSA (208—9) a magyar szó szláv etimonját csak LESCHKA (90) óta tartja számon, pedig már KASSAINál a következő megjegyzést olvassuk: „Német *Haydéből*, Tolttos származtatás mint *hovedzina* [= *hovádzina*]” (57). Itt jegyezzük meg, hogy KASSAI más alkalommal is helyesen ismert fel szláv képzőket; a *burcsik* tájszót, amelynek jelentése szerinte „Ernyő, fedél a szekérenn”, így magyarázza: „Ezen szónak a' feje magyar ugyan, de a' farka az az végezete Tolttos, mert *Tsek*, *tsik* toltt kitsinyítő végezetek, p. o. *Bartsik*, *Hlaptsik*, *gáltsik*, *Szolártsik*” (48).¹⁰

karapol. — Szláv eredetű keresztény terminológiánk e régi, 'szentelt-vizzel meghint' jelentésű szavát eddigi tudásunk szerint csak MELICH elemezte (vö. KNIEZSA 255), pedig lám, KASSAI is hozzá tud szólni; „tolttos”-nak véli, s közli az ige etimonját is: „Tolttos. *Krapi* szóból” (62). KASSAI nyilván a szlovák *kropit'*, *krápat'* igére gondolt.

kokatka. — KASSAI szerint „*Kokatka* az ekébenn. Tolttos: Gerendely vég-szeg (mint tengely vég-szeg)” (63). Új és jó egyeztetés, amelyet csak ASBÓTH fog újra felfedezni (SzlJsz. 45). KASSAI a *kokatka* alakot megörököltette szótárában is (III, 90), viszont van bizonyos valószínűsége a *kokat* alakv. *o—á* vokalizmusának is, mivel ismeretes, éppen 1816-ból, a tájnyelvi *kotak* változat is (GYARM., Voc. 99). Természetesen a szláv *kokotz* átvételéről van szó, de nem 'gallus', hanem 'penis' jelentésben (KNIEZSA 240).

malac. — KNIEZSA (687) kételkedve fogadta ALEXICSnek (Nyr. XX, 180) azt a késői ötletét, amely szerint e szó egy szbh. *mal-ac* átvétele lenne. Hasonló szláv egyeztetésre gondolt azonban már KASSAI is: szerinte „*Malatz* Tolttól *Maletz* (aprólék)”. Magyarítása: „Tsürhe (a' Hegyalján) vagy süldő. Innét tsürhe nyáj” (70). KASSAI etimonja talán megérdemli, hogy a nyilvánvaló jelentéstani különbség ellenére legalább tudománytörténeti érdekességként számon tartsuk.

pászta. — E szavunk szláv származtatását KNIEZSA (398) szerint először ASBÓTH javasolta (Nyelvtud. I, 79; IV, 158). Szláv eredetével tisztában volt azonban KASSAI is, hiszen így írt róla: „*Pászta*, Posztágy. Tolttos Posztat-ból, a' mint mondják a' Hegyalján, mely meg-állást tézen. Pásztákra szedik a' szőlőt: Fogásokra. Pásztás esső — Pihengető esső, el-el álló esső” (82). Ebben a szócikkben érdekes a *posztágy* alakváltozat is; az első hasonló adatot csupán 1830 körül jegyezték fel (MNY. I, 379); kissé hasonló hozzá a győri

¹⁰ Nyilván szintén a végződés szlavos voltát ismerte fel KASSAI, amikor *raconca* szavunkat „toltos”-nak mondta, és a *szekér nyárs* összetételt ajánlotta helyette (92). A helyes egyeztetést (< szbh. *rukunica*) eddig csak MIKLOSICH, SIEI. 710 óta tartották számon, vö. KNIEZSA 458.

pásztágy alakv. 1838-ból (Tsz.). Megjegyzendő, hogy a szl. *postat'*-nak a keleti szlovákban *postac* felel meg (KÁLAL); a KASSAI idézte alak — ha betű szerint vennők — inkább a szbh. *pōstāt*-nak, illetve a szlovén *postat*-nak felel meg.

rásza. — Erről a 'palánta' jelentésű tájszóról, amelyet az eddigi irodalom szerint a szláv nyelvekkel először MIKLOSICH hozott kapcsolatba (SIEl. 684), már KASSAI tudott egyet-mást, ha nem is egészen helyesen. Szövege így hangzik: „*Rásza* p. o. Káposzta *rásza*, dohány *Rásza*. Toltos *Priszada* szóból: *planta*. | Ültetni való” (92). KASSAI csak az összetétel előtagjában tévedett: a valóságban ugyanis nem *pri-*, hanem *raz-* előtagos összetétellel van dolgunk (**raz-sadō*, vö. KNEIENZA 459).

szátva. — KASSAINAK két cikke is idézendő itt: „*Szátva*, *Eszvátva*, *Iszvátva*, *Osztovátva*. Tolttúl *Sztátva*. | Szövő szék” (100). „*Szovátva*. Mondolat. 91. Lásd *Szátva* (104).” Ezek a cikkek több okból érdekesek. Lászuk mindenekelőtt a m. alakváltozatok kronológiáját (vö. KNEIENZA 171—2 és 492—3). A XVI. század óta ismert *esztovátva* szónak *szátva*, *szátyva* alakv.-át eddig Abaújból és Zemplénből csak 1875 óta mutatták ki, a Nagyszótárnak 1787 óta vannak a szóra felvidéki adatai (pl. „[A vászon készítéséhez kell] *Szátva*, fonal, tsöllő, nyüst, borda, vetéllő, kenőts” (GELEI J., Robinzon 111)). *Eszvátva* (nyilván az 1561-ben feljegyzett *esztvátá*-ból) 1838 óta szerepelt nyelvészeti dokumentációnkban; a Nagyszótárnál palóc adatunk van rá a XVIII. század első feléből (idézi PÁZMÁNDY, Schediasmata. 1786. 177). Talán teljesen ismeretlen volt eddig az *iszvátva* alakváltozat; nyilván a borsodi és kalotaszegi *isztovátva* (MTsz.) rövidebb formája. Nagy területen él viszont *osztovátva*; az eddigi irodalom mégis csak 1877-óta közöl rá adatot. Mindenesetre 1808-ban feljegyezte SÁNDOR I.: nála ugyanis ez áll: „*Szovátva* [SzD.² óta!], *Osztovátva*. Machina textoria. Tseh. *Sztav*. *Stavek*. Vind. *Sztatuva*” (Sokf. XII, 134). KASSAI adata azért érdekes, mert — talán — első nyom arra a szlovák **stativa* szóra, amelynek létezését a *szátyva* alakkal kapcsolatban KNEIENZA I. is feltételezte (493). Valószínű, hogy KASSAI egy olyan **statva*, **stava*-féle alakra gondolt, amelyet pl. a szlovénből ki is mutattak (vö. szlovén *statva* 'Webstuhl', idézi KNEIENZA 171).

szekernye. — Csak LESCHKA (215) óta szokták számontartani e 'csizmaszerű bőrlábbeli' jelentésű tájszó szláv megfelelőit (KNEIENZA 495—6). KASSAI ennyit közöl: „*Szekernye* Tolttúl *Szkurnya*: | Tsizma” (101). Ellenőrzendő lenne, vajon a többi szláv nyelvben elterjedt *skornje* szónak valóban van-e a szlovákban *u* tőhangzós alakja is.

szipárnya. — KASSAI szócikke ezúttal is értékes nyelvi adatot és jó etimont tartalmaz. „*Szipárnya* Toltos *szip* Gyökérből, melyly anynyi mint Tölts, mivel ebbe életet töltenek. | Élés ház” (103). *Szipárnya* tájszavunk eddig csak egy 1904-i, Nyitra vidéki adatból volt ismeretes; eddigi tudásunk szerint először SZÚCS ISTVÁN származtatta a szlovák *šyparňá*-ból (Nyr. XXXIII, 467, vö. KNEIENZA 505).

verőce. — Jó szófejtése KASSAINAK a *verőce* 'lécajto' (Szabolcsban KASSAI szerint: ritka ajtó) tájszónak a szláv *dvercé*-ből (nála *Dvertze*) való származtatása (115); KASSAINAK egyébként talán ez volt az egyetlen szláv etimonja, amely — SIMAI ÖDÖN közlése révén (MNy. I, 225) — már bekerült a magyar etimológiai irodalomba (vö. KNEIENZA 555).

vitrola. — Önálló egyeztetésként kell számontartanunk azt is, amit KASSAI *vitrola* szavunkról mond. SÁNDOR I. még német egyeztetésével próbálkozott (< *Wetterleihlak*, Sokf. XII, 167), KASSAI viszont, bár a déli szláv

vetrilo alakot még nem ismerte, legalább ennyit megjegyzett: „Tolttos *vitör* [= irod. szl. *viator*, keleti szlovák *viter* K.] (ventusból)” (116).¹¹

votka. — Hadd említsük meg ezt az eredetinek látszó cikket is: „*Votkája* a' Pálinkának (Tolttos) | Ondója az égett bornak (Erd)” (117). Ehhez magyarázatul a következő két nyelvjárási adatra kell hivatkoznom: a MTsz. szerint a *votka* az Alföld egyes pontjain, valamint a Dunántúlon 'pálinkafőzésnél az első lepárolás eredménye, rosszabb minőségű pálinka', az *ondó* 2. jel.-e pedig már a Tsz. szerint a Székelyföldön 'pálinka-seprő'. KASSAI adatközlése tehát teljes egészében helytálló.

zámiska. — Nem ismeretes 1816-nál korábbi időpontból a *zámiska* (KASSAINÁL *zsámiska*) 'dödölle', azaz — KNIEZSA (566) szerint — 'puliszka-szerű étel; lisztpép, melyet zsírral, tejjel esznek' szömegfejtése sem: KASSAI nem idézi ugyan az ukrán *zamiška* alakot, de helyesen tudja, hogy a szó igei származék, hiszen ezt írja róla: „Tolttult [!] ”za mesámból” (118). Mivel a *zsámiska* alakv.-ot többek közt éppen Zemplénből közölték (MTsz.), még a KASSAI-féle magyar adat lokalizációja is teljesen kielégítő.

zánkol. — Magyar nyelvjárási szempontból is értékes KASSAINAK következő adata: „*Zánkolni*, bé zánkolni az ajtót, Tolttos zanak [vsz. sajtóhiba *zámok* v. *zámek* h.] zár szóból. | Zárni, bé zárni, bé rekeszteni.” (117). Mivel *zánk* 'faretesz, rigli' tájszavunk egyébként csak 1829 óta ismeretes (KNIEZSA 566). KASSAI adata kiigazítja a dokumentáció kronológiáját is.

zimankós (KASSAINÁL *zamankós* is, vö. MTsz. Heves m.) szavunknak a szláv *zima* tövel való összevetését nem MUNKÁCSI kísérelte meg elsőnek (Nyr. XIII, 366; utal rá KNIEZSA 785), hanem ezentúl számon kell tartanunk — GYARM., Voc. 92 egyeztetési kísérletén kívül — KASSAI megjegyzését is: „Tolttos *zima* (frigus) szóból” (117).

zúzmara. — Van KASSAINAK mondanivalója *zúzmaráz* „vagy rövidebben: *Zúz-mara*” szavunkról is: helyesen ismeri fel, hogy „fele magyar, fele toltt, mertt *Mraz* fagyot téssen” (118). Helyette az egyszerű *zúz*, *zúzos* alakot ajánlja, a következő példamondattal: *zúzosok* a' fák télbenn”. Eddig a *zúzmara* etimonját csak MUNKÁCSI (Nyr. XIII, 366) cikkéig szokták visszavezetni (KNIEZSA 329); felbukkan azonban már 1796-ban (BEREGSZÁSZI, Aehnlichkeit 149) és 1799-ben: GYARMATHI, Aff. 318); KASSAI szláv etimonja mégis valószínűleg független ezektől az előzményektől.

II. Ha most összefoglalóan óhajtjuk jellemezni KASSAI önálló etimológiáit vagy legalábbis az általa javasolt szófejtéseket, érdekes jelenségre kell utalnunk. KASSAI Szó-könyvének eddig is legnagyobb érdemül tájnyelvi anyagának gazdagságát tudták be, s most íme éppen e — jórészt felvidéki — magyar tájnyelvi anyag szavaihoz szólott hozzá a szófejtő KASSAI. Ebbe a szóréttegbe sorozható *burcsik*, *csopák*, *kokotka*, *kusza tyúk*, *szátva*, *szecklice*, *szipárnya*, *szuláp*, *uszkuruc*, *veternye*, *verőce*, *vinnye*, *votka*, *zánkolni*, *zámiska*, *zolna*.¹²

¹¹ Itt említhető meg, hogy KASSAI *zivatar* szavunkat is a *vitör* 'szél' szóval hozta kapcsolatba, s a *zimni vitör* 'hideg szél' jelzős szerkezetből származtatta (117–8). Éppen ezért a PP.-ből tanult *zérzúr*-ral kívánta pótolni (117–8).

¹² Rövidség kedvéért az eddig nem tárgyalt szavakkal kapcsolatban csupán a következőket kívánom megjegyezni: a *kusza tyúk* jelzőjét elsőnek helyesen KASSAI értelmezte, hiszen 'suta, farkatlan tyúk'-nak magyarázza (65, vö. KNIEZSA 297); az *uszkuruc* növénynévről annyit, hogy ezt KASSAI egy más forrásból nem ismert szlovák *oszkorusza* alakkal egyeztetette (113, vö. KNIEZSA 542); *veternyé*-ről — amelyet KASSAI, a Sokf. XII, 165 helyes magyarázata ellenére, a *vecsernye* szóval kever össze — vö. 116; a *zolna* madárnévről: 118.

Ha ezeket a — köznyelben jóformán ismeretlen — tájszavakat hexameterbe szedném, felsorolásom majdnem hasonlatos lenne a Kisdéd Szótár I. kiadásának egy-egy rejtélyes hexameteréhez. De talán így is volna rendjén: ez mutatná, hogy a szófejtő KASSAI, BARÓTI SZABÓ tanítványa, mennyire hí maradt mesterének legfőbb eszményéhez: a népnyelv megbecsüléséhez. Ez az a kor, amikor például BEREGSZÁSZI sem a román irodalmi nyelvből, hanem egy szatmári román nyelvjárásból közöl szinte fonetikus átírásban értékes adatokat, hogy velük a román nyelv latin jellegét bizonyítsa (vö. Aehnlichkeit 146—8). S most nem állhatjuk meg, hogy ne vessünk legalább futó pillantást KASSAI 3. Toldalékára is, amelyben — mesterét túlszárnyalva — már nem is a magyar és a szlovák nyelv közös elemeit vizsgálta, hanem kísérletet tett a Duna középső folyása környékén lakó népek nyelvközösségének, ennek a mindmáig létező nyelvi „sodalitas Danubianá”-nak feltárására is. Ebben a fejezetben foglalkozik ugyanis KASSAI azokkal a művelődési szavakkal, amelyek — azonos forrásból — megvannak a németben és a szláv nyelvekben éppen úgy, mint a magyarban, vagy ahogyan ő mondja: „Idegen el-türni való szók, melylyeket a’ Diák, Német és Tolttokkal egygyütt koszpitolunk” (121). Nem akarja tehát magyar szavakkal helyettesíteni az olyan vándorszavakat, mint *alamizsna*, *angyal*, *ánis*, *apát*, *apostol* (122), *ecet*, *evangéliom*, *fáklya*, *fátzán* (123), *füge* (123), *font*, *forma*, *galamb*, *garas*, *gesztenye*, *gyémánt* (124), *kártya*, *kordovány*, *korona*, *lámpás* (125), *ménta*, *mester*, *must*, *noszpolya*, *orgona* (126), *petreselyem* (127), *répa*, *reték* (!), *ruta*, *sindely*, *spárga tábla* (129).¹³ Ha ezeket a szavakat az átadó nyelvek szerint ismét rétegekre bontanók, érdekes művelődéstörténeti képet kapnánk: nagyjából kirajzolód-nának előttünk mindazon művelődési hatások, amelyeknek révén Kelet-Európának valóban van közös szókészlete, s amely hatásokat maga KASSAI is elismert. A nyelvi partikularizmust így foglalja KASSAINál dialektikus egységbe valami, amit a XVIII. század egyetemességére való törekvésével, az „universalité” keresésével rokoníthatunk.

12. A régi nyelvészeti munkákban való szemeztetés mindig az aranymosásra emlékeztet: mennyi tapogatózás, téves egyeztetés homokját kell eltávolítani az útból, hogy hozzájussunk azokhoz az aranysemcsékhez, amelyek később szilárd hagyomány elindítói lettek, s amelyeknek halvány fénye az emlékezést is besugározza. Aranymosóként álltunk mi is KASSAI szófejtéseinek tömkelegébe, de talán sikerült felszínre hoznunk egyet-mást, aminek ismerete nem felesleges. Bevallom, munkámban mindvégig az a buzdítás segített, amelyet egykor párizsi mesteremtől, OSCAR BLOCHTÓL kaptam, aki nemcsak nyelvjáráskutatónak volt nagy, hanem etimológusként is bölcs volt, józan és mértéktartó. Maga BLOCH is etimológiai szótárt szerkesztett,

¹³ E jegyzék összeállításához KASSAINAK — személyes nyelvismeretén és összehasonlító hajlamán kívül — két indítéka lehetett. Az egyiket BEREGSZÁSZI szolgál-tatta, akinek szógyeztetései közt bőven akadnak utalások görög — latin eredetű európai vándorszavakra is. E vonatkozásban említhetők pl. a következő szó-sorok (valamennyinek BEREGSZÁSZINÁL szláv elemként cseh tagja van): *andel* (*andjel*) — *Engel* — *angyal*; *apoffstol* — *Apostel* — *Apostol*, *opat* — *Abt* — *Apat-Ur* [!], *komornje* — *Cammerherr* — *komornyik*, *nyšpule* — *Mispel* — *nošpulya*, *ruže* — *Rose* — *rózsa* stb. (vö. Aehn. 149—54). Valamivel később, 1799-ben GYARMATHI már olyan fontosnak tartotta a közép-európai vándorszókat, hogy az Aff.-ban csillaggal — ahogyan ő mondta: „stellulá”-val — jelölte meg őket. Az Aff. orosz — magyar szógyeztetései közül idetartozik pl. *Apteka*, *die Apotheke*, *Patika* (306), *Bokal*, *der Becher*, *Pokale*, *Bokály* (308), *Tzedulka*, *Zettel*, *Scheda*, *Tzedula* (309), *Fleitotska*, *das Flötchen*, *Flotátska*, *Sipotska* (310) stb. a szerb — horvát — magyar egyeztetések közül pl. *Majur*, *Mayerhoff*, *Major* (337) stb.

de egyetemi előadásaiban mindig azt vallotta, hogy a franciáknak nem lehetne öt-hat új szófejtő szótárunk, ha már a XVII. században nem állt volna a francia etimológiai kutatás aránylag igen magas színvonalon, s ha már MÉNAGE nem olyan etimológiákat közölt volna híres szótárában, amelyeknek kb. 70%-a ma is megállja a helyét. Ha azt a szilárdan megalapozott hagyományt tekintjük, amelyet a XVIII. század utolsó negyede teremtett mind a magyar nyelv szláv elemeinek kutatása terén, mind pedig például a finnugor nyelvészetben, akkor nyilvánvaló lesz előttünk, hogy tudománytörténetünknek ebben az ágában is az „Emlékezzünk régiekről” jeligenek teljes érvényt kell szereznünk. KASSAI műve a jeles szótárszerző egyéni sorsa szempontjából is értékes monumentum: sok megpróbáltatás és csalódás közül emelkedik ki szófejtő szótárkísérlete, s bár kéziratban maradt, azért mégis láncszem egyrésztől GYARMATHI és SÁNDOR ISTVÁN, másrésztől LESCHKA, DANKOVSKY és MIKLOSICH munkássága közt. SIMAI KRISTÓFFAL és KRESZNERICSEL együtt KASSAI is a magyar szótárírás hőskorának nagy alakja, sőt bizony mártírja is: mindhárman évtizedekig vártak műveik kiadására, az ő reformkorukra, s például KASSAI sohasem lett olyan bőkezű mecénásra, aminő ZÁDOR GYÖRGY, Vörösmarty támogatója és barátja volt KRESZNERICS-essel szemben. Mindmáig a magyar nyelvtudományra s elsősorban Akadémiánkra hárul tehát az a feladat, hogy KASSAI szótárának kéziratban maradt utolsó kötetét, amely az itt tárgyalt toldalékokat is tartalmazza, végre közzétegye.

GÁLDI LÁSZLÓ